

.IV. ΟΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΕΝΑΣ ΘΕΣΜΟΣ ΜΕ ΠΟΛΛΕΣ ΟΨΕΙΣ

Πολύς λόγος έχει γίνει, στην παλαιότερη κυρίως ελληνική ιστοριογραφία, για την καταγωγή του θεσμού της τοπικής αυτοδιοίκησης και διάφορες απόψεις έχουν διατυπωθεί για την αφετηρία και την εξέλιξη του, δίχως, εντούτοις, η ιστορική έρευνα να έχει καταλήξει σε σαφή και αδιαμφισβήτητα συμπεράσματα.

Εξαιτίας του κοινωνικο-πολιτικού ενδιαφέροντος του θέματος και των συναφών σκοπιμοτήτων, που το υποκίνησαν και κατά καιρούς το αναζωπύρωσαν, η ιστορική έρευνα δεν απέφυγε πάντοτε την υποταγή της σε πολιτικά ιδεολογικά σχήματα. Είναι αξιοσημείωτο ότι η αναζήτηση της γενεαλογίας του κοινοτισμού δεν ξεκινά από το χώρο των ιστορικών αλλά από νομμάθεις, στο πρώτο κιάλας μισό του 19ου αιώνα, καθώς ο λόγος που οδήγησε προς την κατεύθυνση αυτή, ήταν να αποδειχθεί αφενός η αρχαιότητα του θεσμού και αφετέρου η αδιάσπαστη επιβίωσή του κάτω από διαφορετικές πολιτικές καταστάσεις στην μακράίωνη πορεία του ελληνικού έθνους· έτσι, να προταθεί η εφαρμογή του ως επιτυχώς δοκιμασμένου συστήματος στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, σε μια προσπάθεια συγκερασμού του γηγενούς παλαιού αντιπροσωπευτικού συστήματος διακυβέρνησης με τον προσανατολισμό της Αντιβασιλείας σε σύγχρονα ευρωπαϊκά πολιτειακά πρότυπα.

Το κοινοτικό σύστημα της Τουρκοκρατίας

Η αναγωγή του θεσμού στο όσο το δυνατόν απώτερο ιστορικό παρελθόν του ελληνισμού, θα τον καταστήσει ιδεολόγημα που θα ανιχνεύει τις ρίζες του στην αρχαιότητα με αδιάρρηκτη επιβίωση στη ρωμαϊκή και βυζαντινή περίοδο, για να φθάσει αναλλοίωτος μέσω των δυτικών κυριαρχιών στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, οπότε και θα γνωρίσει τον ύψιστο βαθμό της ανάπτυξής του.

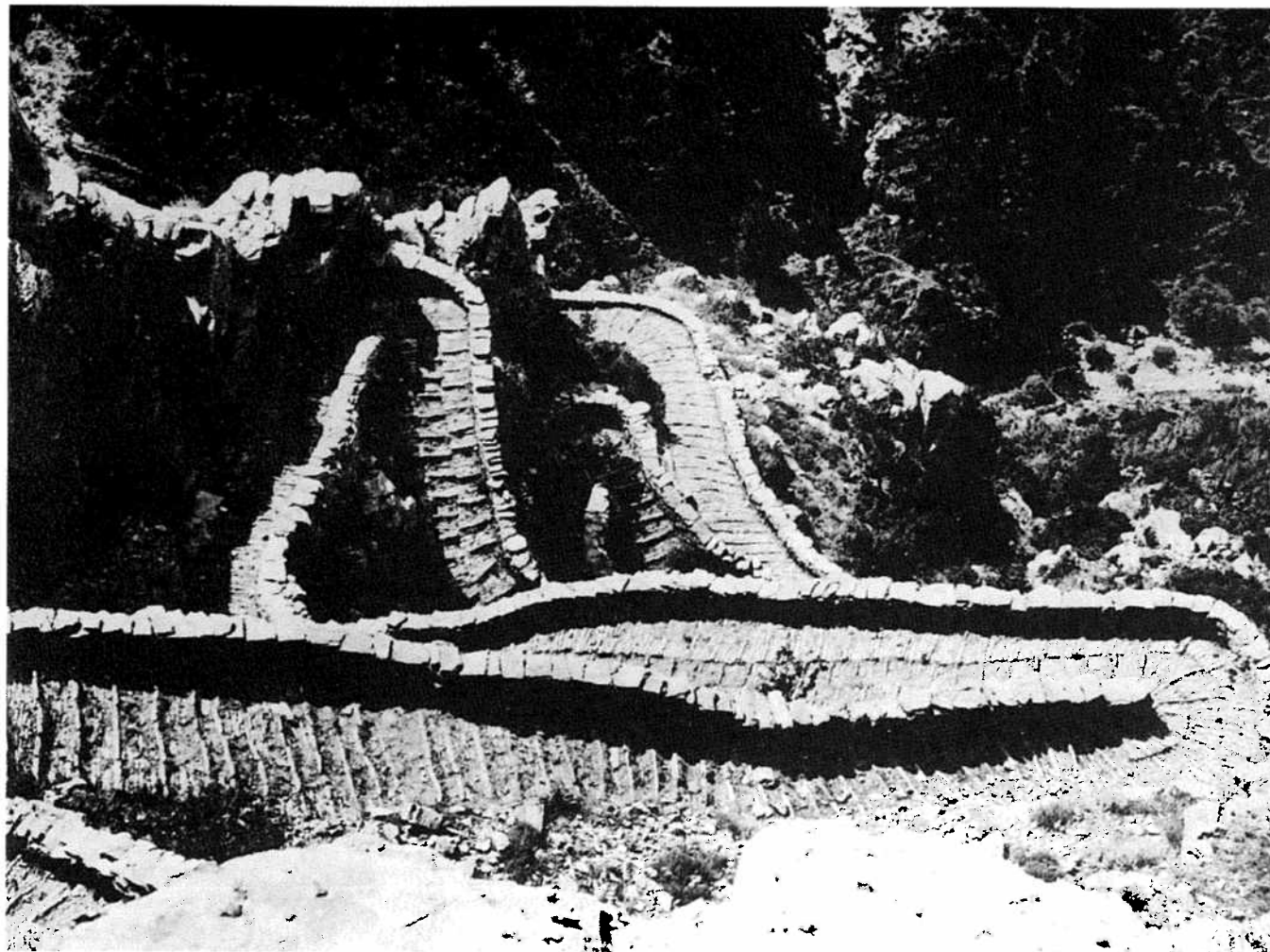
Ο λόγος των ιστορικών θα έλθει στη συνέχεια να αμφισβητήσει, και συνακόλουθα να αναθεωρήσει, την επικρατούσα αυτή νομικογενή θεωρία, προτείνοντας τεκμηριωμένη άποψη στο επίμαχο θέμα της γενεαλογίας του κοινοτισμού. Η μελέτη των χριστιανικών κοινοτήτων της Τουρκοκρατίας ανέδειξε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του θεσμού στην κατά τόπους εφαρμογή του, έτσι ώστε να μιλάμε όχι για ενιαίο και ομοιόμορφο σύστημα αυτοδιοίκησης αλλά για πολλά και διάφορα κοινοτικά μορφώματα, από τα απλούστερα και πρωτόγονα ως τα πλέον σύνθε-

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΙΟ.

Υδατογραφία από το *Λεύκωμα Πεϊτιέ* (της Συλλογής Στέφανου Βαλλιάνου), παρουσίαση Στ. Παπαδόπουλος, Αθήνα, Έκδοση Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1971, σ. 57, πίν. 21.

ΤΗΣ
ΕΥΤΥΧΙΑΣ ΛΙΑΤΑ

ΣΚΑΛΑ ΤΟΥ ΒΡΑΔΕΤΟΥ.

Οι κοινοτικοί θεσμοί στα Ζαγοροχώρια της Ηπείρου συνέβαλαν στην κατασκευή έργων κοινής ωφελείας (π.χ. γεφύρια, δρόμοι).

Εδώ, ο λιθόκτιστος δρόμος-σκάλα, που οδηγεί στο χωριό Βραδέτο.

Φωτ. Γιάννης Ντρενογιάννης / «ΤΑ ΝΕΑ».

τα και εξελιγμένα, γεγονός που μας οδηγεί σε διαφορετικά πρότυπα, δηλαδή σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους.

Μολονότι η μελέτη δεν έχει ασφαλώς εξαντληθεί ως προς το θέμα αυτό, η σοβαρότερα τεκμηριωμένη και ευρύτερα αποδεκτή άποψη έχει προταθεί από το Διον. Ζακυθινό και συνοψίζεται στη διατύπωση ότι: «Αι Ελληνικάι κοινότητες της Τουρκοκρατίας δεν απέρρευσαν εκ των αρχαίων προτύπων υπήρξαν γέννημα της ανάγκης και αποτέλεσμα της ραστώνης και της διοικητικής ανεπάρκειας του κατακτητού».

Η οθωμανική κατάκτηση της Ελλάδας, ως γνωστό, δεν συντελέστηκε ταυτόχρονα αλλά σταδιακά σε μια μακρά περίοδο από το 15ο έως τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα· διάφορος υπήρξε και ο τρόπος της κατάκτησης: υποταγή-δουραλασία, γεγονός που προσδιόρισε το βαθμό και τη μορφή ανοχής από τους Οθωμανούς κυρίους, στα πλαίσια πάντα των γενικών χαρακτήρων της κατάκτησης. Όσοι υποτάχθηκαν δίχως αντίσταση είχαν ευνοϊκότερη ή προνομακιά μεταχείριση ενώ οι δοριάλωτες περιοχές γνώρισαν σε όλες του τις συνέπειες

το σύστημα της κατάκτησης, χωρίς τις απαλύνσεις που πρόσφερε η παροχή προνομίων. Αναφερόμενοι, συνεπώς, στην Τουρκοκρατία στην Ελλάδα, δεν θα πρέπει να την αντιλαμβανόμαστε ως μία και ενιαία αλλά ως σύστημα πολύμορφο, καθώς οι μορφές της δουλείας παρουσίαζαν διαφορές.

Σύμφωνα με την κορανική παράδοση, οι Οθωμανοί κατακτητές παραχώρησαν στους «λαούς των ιερών βιβλίων», δηλαδή χριστιανούς και εβραίους, το δικαίωμα περιορισμένης και ελεγχόμενης αυτοδιοίκησης σε τοπικό επίπεδο. Το κοινοτικό αυτό σύστημα δεν επεβλήθη από τον κατακτητή, δεν ήταν δηλαδή δημιούργημα μιας νομοθετικής ρύθμισης, και για τούτο δεν υπήρξε ούτε ενιαίο ούτε ομοιόμορφο· προήλθε από την κοινωνία των κατακτημένων, ανέκυψε από την ανάγκη των υπόδουλων για αυτοδιοίκηση – στην πραγματικότητα για ουσιαστική και αποτελεσματική τοπική διοίκηση – και από την ανοχή του κυρίαρχου καθεστώτος, αφού το αχανές και πολύπλοκο διοικητικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με την κεντρομόλα τάση και το πολυ-

ΟΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

πρόσωπο πυραμιδοειδές σχήμα του, αδυνατούσε να ασκήσει άμεση διοίκηση ως την πλέον απομακρυσμένη οικιστική μονάδα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κυρίως, ο τρόπος είσπραξης των φόρων αλλά και η εφαρμογή της αρχής της κοινοτικής ευθύνης επέτρεψαν τη συνέχιση συλλογικών τοπικών μορφωμάτων, που υπήρχαν πριν από την οθωμανική κατάκτηση.

Η κοινότητα της Τουρκοκρατίας αποτελεί συλλογικό όργανο και όχι νομικό πρόσωπο, αναγνωρισμένο επίσημα από την οθωμανική διοίκηση, μολοντί τη χρησιμοποιεί και συνεργάζεται μαζί της· έτσι, στις συναλλαγές τους οι τουρκικές αρχές απευθύνονται όχι προς το «κοινό» αλλά ονομαστικά προς τα πρόσωπα, τους κοινοτικούς άρχοντες που το εκπροσωπούν, ενώ αντίθετα οι ελληνικές τοπικές αρχές μεταξύ τους επικοινωνούν ως «κοινότητες».

Το κοινοτικό σύστημα της Τουρκοκρατίας δεν υπήρξε ένα άκαμπτο, στεγανό σύστημα αυτοδιοίκησης, αλλά αναδείχθηκε σε έναν ευέλικτο, ευπροσάρμοστο και πολύμορφο διοικητικό μηχανισμό με ιδιαιτερότητες από τόπο σε

Το κοινοτικό σύστημα δεν επεβλήθη από τον κατακτητή ούτε υπήρξε ενιαίο και ομοιόμορφο

τόπο, ακόμα και στις κοινότητες ευρύτερων γεωγραφικών περιοχών, όπως οι Κυκλάδες λ.χ., όπου, παρά τα ομοιόμορφα γενικά χαρακτηριστικά, επισημαίνονται αξιόλογες διαφορές στη λειτουργία του θεσμού ανάμεσα στα νησιά· αντίστοιχα φαινόμενα παρατηρούνται και στην κοινοτική

διοίκηση των χωριών του Πηλίου. Δηλαδή, οι καθέκαστα κοινότητες αντανάκλουν την κατάσταση των κοινωνιών τις οποίες αντιπροσώπευαν, και συνακόλουθα την οικονομική τους ιδιομορφία, όπου αυτή υπήρχε.

Η μορφή του κοινοτικού συστήματος και ο βαθμός αυτονομίας μιας κοινότητας είναι συνάρτηση διαφόρων παραγόντων: Του χρόνου κατάκτησης (πριν ή μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης)· του τρόπου κατάκτησης (υποταγή-αντίσταση)· της γεωγραφικής θέσης (στρατηγικής σημασίας θέση, μεθωριακή περιοχή)· του πληθυσμιακού μεγέθους· της ιδιαίτερης οικονομικής σημασίας ενός τόπου· του επικρατούντος καθεστώτος της έγγειας κτήσης. Εξαιτίας, λοιπόν, των παραγόντων αυτών αναπτύχθηκαν όχι ένα αλλά ποικίλα συστήματα αυτοδιοίκησης και ο θεσμός δεν παρουσίασε παντού την ίδια εξέλιξη και ανάπτυξη: αλλού παρέμεινε σε υποτυπώδη λειτουργία· αλλού έφθασε σε θαυμαστή καθεστωτική και οργανωτική μορφή, όπως στην περίπτωση του

Μελενίκου· και αλλού άγγιξε το μέγιστο βαθμό άνθισης με τη μορφή του ομοσπονδιακού συστήματος, όπως στα 47 Ζαγοροχώρια της Ηπείρου ή τα 12 Μαντεμοχώρια της Μακεδονίας κ.α. Επιπλέον, η πολυσυζητημένη αυτονομία των κοινοτήτων της Τουρκοκρατίας ούτε απόλυτη ήταν ούτε γενικευμένη και σταθερή, καθώς λειτουργούσε πάντα μέσα σε πλαίσια καθοριζόμενα από τις δημόσιες αρχές, συνεπώς ευμετάβλητα και διαμορφούμενα ανάλογα με το συμφέρον της δημόσιας διοίκησης, και επηρεαζόταν από κάθε συγκυριακή

Ο ΚΗΤΟΡΑΣ,

Ιωαννούτσος Αλεξίου ή Καραμισίνης. Ναός Αγίου Νικολάου, Καπέσοβο Ζαγορίου. Δημήτριος Ν. Κωνσταντίνος, Προσέγγιση στο έργο των ζωγράφων από το Καπέσοβο της Ηπείρου Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, 2001, πίν. 128.

Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΝΑΞΟΥ,
στο δεύτερο μισό του
18ου αιώνα.

Αθήνα, Γεννάδειος
Βιβλιοθήκη.

*Ελληνική Εμπορική
Ναυτιλία (1453-1850),*
Αθήνα, έκδοση
Εμπορικής τράπεζας της
Ελλάδος, 1972, εικ. 96.

διατάραξη της κρατούσας κοινωνικής και πολιτικής ισορροπίας.

Οργάνωση και λειτουργία των κοινοτήτων

Όλοι οι οικισμοί, ανεξαρτήτως του μεγέθους τους, μπορούσαν να συγκροτηθούν σε κοινότητες: η συνένωση μάλιστα περισσότερων χωριών, ώστε να απαρτίζουν ένα Κοινό, δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο, ενώ αντίθετα εξαίρεση αποτελούσε η διαίρεση μιας πόλης σε δύο και πλέον κοινότητες και αφορούσε κυρίως τα νησιά: για παράδειγμα, στη Νάξο έχουμε τρία Κοινά, του Κάστρου, του Μπούργου και των χωριών, ενώ στην Άνδρο διαμορφώνονται τέσσερις κοινότητες σε ολόκληρο το νησί.

Στο Μοριά, εξάλλου, είναι γνωστό ότι σε ορισμένα μέρη παράλληλα με τις χριστιανικές λειτουργούσαν και μουσουλμανικές και εβραϊκές κοινότητες: κυρίως όμως στις βορειοελλαδικές πόλεις, όπως η Θεσσαλονίκη, οι Σέρρες, η Φιλιππούπολη κ.ά., όπου το μουσουλμανικό και εβραϊκό στοιχείο αποτελούσε αξιόλογο ποσοστό στην πληθυσμιακή τους σύνθεση, η τοπική αυτοδιοίκηση διαμορφώνεται σε τρεις ξεχωριστές κοινότητες: τη χριστιανική, τη μουσουλμανική και την εβραϊκή.

Η διαδικασία εκλογής των κοινοτικών αρχόντων, παρά τις τοπικές ιδιομορφίες, ήταν σε γενικές γραμμές η ακόλουθη: Μία φορά το χρόνο, από το Φεβρουάριο έως τον Απρίλιο, κατά κανόνα μάλιστα του Αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου), και κατ' εξαίρεση σε ορισμένες κοινότητες δύο φορές (και του Αγ. Δημητρίου

στις 26 Οκτωβρίου), τα μέλη μιας κοινότητας συγκεντρώνονταν για να εκλέξουν τα πρόσωπα που θα αποτελούσαν τις νέες κοινοτικές αρχές. Ο χρόνος εκλογής έχει να κάνει με τη φορολογική διαδικασία του οθωμανικού δημοσιονομικού συστήματος, καθώς ως πρώτιστο μέλημα των τοπικών αρχών ήταν η συλλογή των φόρων ανά εξαμηνία και η έναρξη του μουσουλμανικού έτους ήταν η πρώτη Μαρτίου.

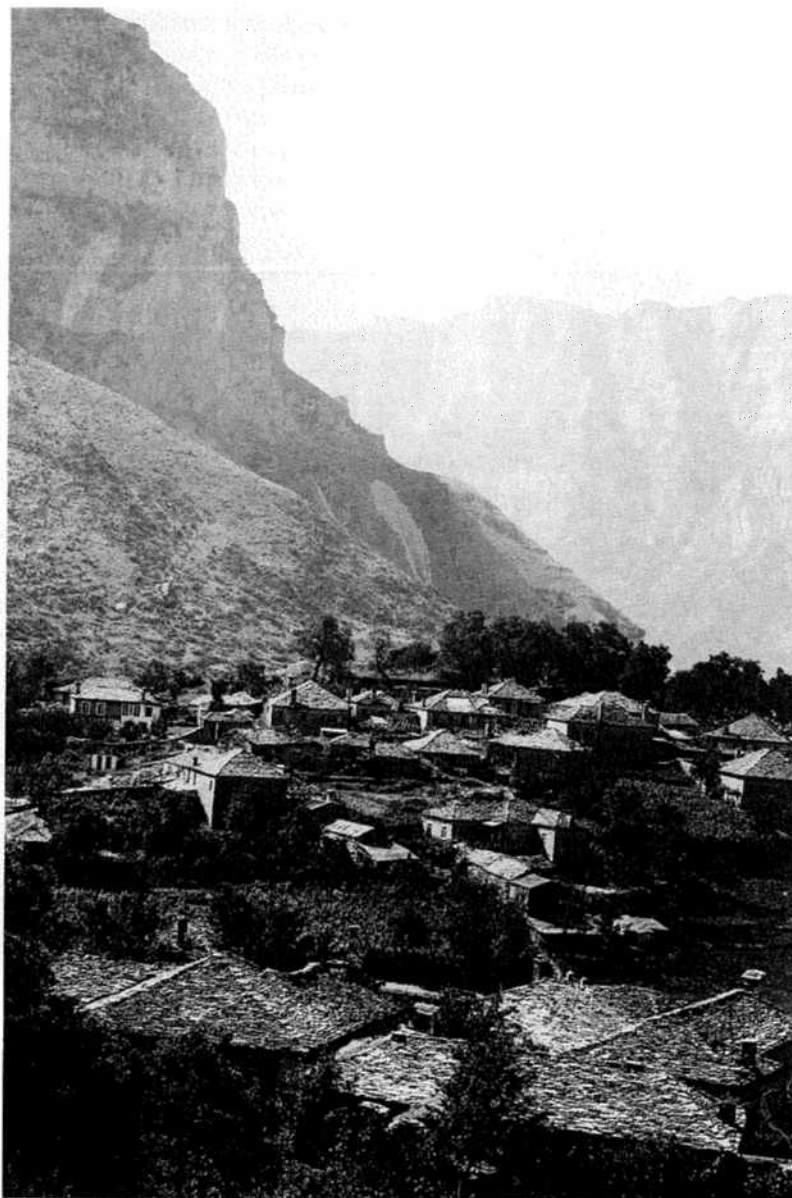
Όλοι οι οικισμοί, ανεξαρτήτως μεγέθους, μπορούσαν να συγκροτηθούν σε κοινότητες

Τόπος συγκέντρωσης του εκλογικού σώματος ήταν κάποιο κεντρικό σημείο, δημόσιος χώρος: η πλατεία, το προαύλιο ή το εσωτερικό της κεντρικής εκκλησίας, το σχολείο ή ακόμα και η έδρα των κοινοτικών αρχών, δηλαδή η καντζελαρία. Η εκλογή γινόταν γενικευμένα –και δεν έχουμε καμία πληροφορία ή ένδειξη για το αντίθετο – διά βοής ή με «κοινόν διαλαλισμόν» κατά τη γενική συνέλευση των κατοίκων.

Στις συνελεύσεις μετείχαν αδιακρίτως όλα τα μέλη της κοινότητας, κληρικοί και λαϊκοί, αρκεί να ήταν αυτόχθονες, μόνιμοι κάτοικοι του τόπου και να είχαν καταβάλει τον κεφαλικό τους φόρο: οι επείσακτοι, έστω και αν είχαν μόνιμη εγκατάσταση, αποκλείονταν από την εκλογική διαδικασία. Ο τρόπος αυτός των κοινοτικών αρχαιρεσιών ήταν μεν ο επικρατέστερος αλλά όχι ο μοναδικός και απαραβίαστος,

με εξαιρέσεις που δίνουν ιδιαίτερη τονικότητα στη σημασία του θεσμού και υποδεικνύουν το βαθμό ελευθερίας και αυτοδιαχείρισης των κατακτημένων κοινωνιών. Έτσι, στις Κυκλάδες λ.χ., περιοχή κατ'έξοχήν με υψηλό επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης, στις γενικές συνελεύσεις για την εκλογή των αρχών, όπου πρωτοστατούσε ο κλήρος, κατά κανόνα δεν λάβαιναν μέρος οι χωρικοί, οι αγρότες και οι μικροεπαγγελματίες, περιορίζοντας το εκλογικό δικαίωμα στην ευρύτερη μερίδα των ναυτικών, εμπόρων και μεγαλοϊδιοκτητών. Στην Ύδρα και στις Σπέτσες επίσης, τουλάχιστον από τα τέλη του 18ου αιώνα, φαίνεται πως το εκλογικό σώμα αποτελούσαν μόνο οι πλοιοκτίτες και πλοίαρχοι, ενώ στα Ψαρά οι δημογέροντες εκλέγονταν έμμεσα από σώμα εκλεκτόρων και όχι από «όλο τον κοινό λαό». Το ίδιο και στο Μελένικο, όπου τους τρεις επιτρόπους του Κοινού εκλέγουν σε ετήσια συνέλευση «είκοσι νουνεχείς και φρόνιμοι αδελφοί πάσης τάξεως». Αντίθετα στη Νάουσα, ο πρόεδρος της κοινότητας εκλεγόταν άμεσα από το λαό και ο ίδιος αποφάσιζε για την εκλογή των υπολοίπων μελών (7 ή 9) του διοικητικού συμβουλίου. Στην ομοσπονδία των Ζαγοροχωρίων, τον πρόεδρο εκλέγουν οι προεστοί κάθε χωριού μια φορά ή δύο το χρόνο συνερχόμενοι στα Γιάννενα, ενώ παράλληλα κάθε χωριό έχει τους δικούς του κοινοτικούς άρχοντες, προερχόμενους πάντα από την τάξη των προκρίτων. Στην άλλη ομοσπονδία των Μαντεμοχωρίων, οι κοινοτικοί εκπρόσωποι κάθε χωριού εκλέγονται από το σύνολο του πληθυσμού και αυτοί με τη σειρά τους

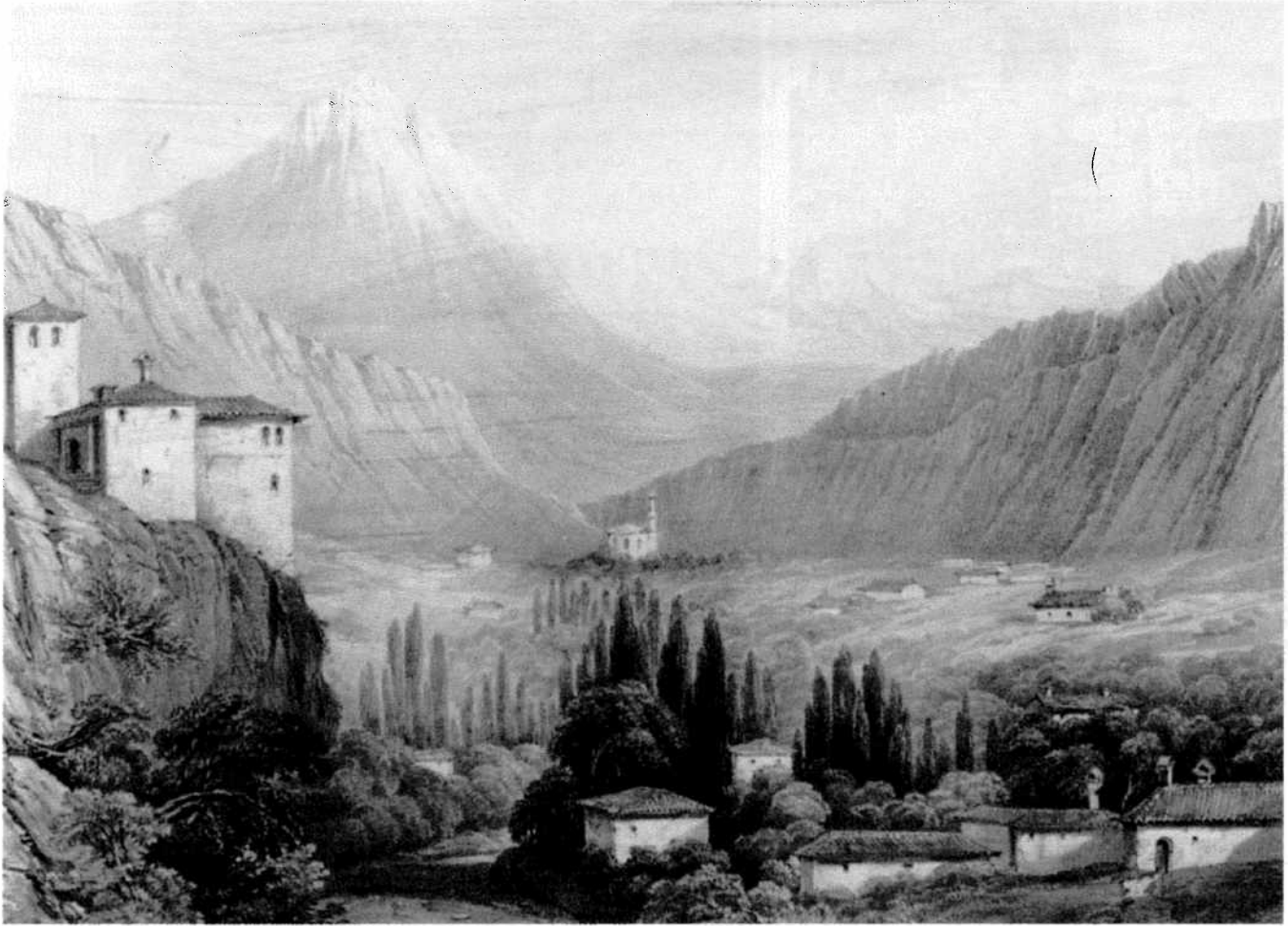

εκλέγουν τα μέλη του ομοσπονδιακού συμβουλίου.

Τα παραδείγματα αυτά, που επισημαίνονται κυρίως στην όψιμη περίοδο της Τουρκοκρατίας, μπορούν να θεωρηθούν ως ένδειξη διαφοροποίησης της υπόδουλης ελληνικής κοινωνίας, καθώς σε ορισμένες περιοχές, που παρουσίασαν ιδιαίτερη οικονομική ανάπτυξη, εμφανίστηκαν συνακόλουθα και έντονες κοινωνικές ιεραρχήσεις.

Εκλέξιμοι ήταν, κατά κανόνα, όλοι οι αυτόχθονες ενήλικοι άρρενες κάτοικοι ενός τόπου, εφόσον κατέβαλλαν κανονικά τον κεφαλικό τους φόρο, ανεξάρτητα από τη θέση που κατείχαν στην τοπική κοινωνική πυραμίδα. Και εδώ όμως οι μαρτυρίες για εξαιρέσεις από το δικαίωμα του εκλέγεσθαι έρχονται να ενισχύσουν τα φαινόμενα κοινωνικής διαφοροποίη-

ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΠΑΠΙΓΚΟ, στα Ζαγοροχώρια. Φωτογραφία του Κώστα Μπαλάφα, 1950. *Ιωάννινα 1890-1950*, Αθήνα, Ολκός/Ριζάρειον Ίδρυμα, 1996, σ. 28.

ΑΠΟΨΗ ΤΩΝ ΦΙΛΙΑΤΩΝ.

Λιθογραφία δύο τόνων, επικρωματισμένη με υδατόχρωμα, σχεδιασμένη από τον G. De la Poer Beresford.

Από το λεύκωμα της έκθεσης *Τοπία και Φορεσιές της Ηπείρου (17ος – 19ος αιώνας)*. Από τη Συλλογή *Βίκτωρος και Νιόβης Μελά*, Ιωάννινα, Δήμος Ιωαννιτών/Δημοτική Πινακοθήκη, 2001, σ. 19.

σης που επισημάναμε παραπάνω. Ας δούμε κάποιες περιπτώσεις: Στην Αθήνα, δικαίωμα για εκλογή στη θέση των κοινοτικών αρχόντων είχαν συνήθως όσοι ανήκαν στην «πρώτη τάξη», μια ολιγάριθμη κατηγορία τοπικών «αριστοκρατών», ενώ στην περίοδο της διακυβέρνησης του βοεβόδα Χατζή Αλή το δικαίωμα επεκτάθηκε και στη «δεύτερη τάξη», καθώς κινδύνευε να μετατραπεί σε προνόμιο μιας μικρής ολιγαρχίας της πόλης των Αθηνών.

Στην Άνδρο και στη Χίο επίσης, τουλάχιστον όπως οι πηγές μάς μαρτυρούν για την τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας πριν την Επανάσταση, οι τοπικοί άρχοντες προέρχονταν μόνο από την ανώτερη τάξη, δηλαδή από τους εγκριτότερους και πλουσιότερους πολίτες. Το ίδιο και στα νησιά του αργοσαρωνικού, με χαρακτηριστικότερη περίπτωση τις Σπέτσες και την Ύδρα, όπου οι πλούσιοι μόνο, συνεργόμενοι σε συνέλευση, προέβαιναν στην εκλογή κατά πλειοψηφία των προεστών ανάμεσα στους πλουσιότερους και ισχυρότερους του τόπου. Στις Σέρρες, από το 17ο αιώνα το κοινοτικό συμβούλιο αποτελούν «δώδεκα δίκαιοι και καλοί και ενάρετοι και τον Θεόν φοβούμε-

νοι» άνθρωποι, ένας από κάθε συντεχνία: ανάλογη σύνθεση από αντιπροσώπους των συντεχνιών – μολονότι δεν γνωρίζουμε τον αριθμό και τον τρόπο εκλογής τους – έχουμε και στα Γιάννενα αλλά και σε άλλες πόλεις με έντονη συντεχνιακή οργάνωση. Ιδιαίτερότητα παρουσιάζει το κοινοτικό συμβούλιο του Μετσόβου, απαρτιζόμενο από 7 μέλη με σαφώς προσδιο-

Εκλέξιμοι ήταν οι αυτόχθονες ενήλικοι άρρενες κάτοικοι, που κατέβαλλαν τον κεφαλικό τους φόρο

ρισμένα καθήκοντα και κοινωνική εκπροσώπηση. Τα πρόσωπα αυτά προερχόμενα από την κοινωνική μερίδα των ισχυρών, τσελιγκάδων, κτηματιών και αστών μεγαλεμπόρων, αποτελούσαν ένα αριστοκρατικό σώμα τοπικής αυτοδιοίκησης συχνά σπαρασόμενο από εσωτερικές έριδες και συγκρούσεις εξαιτίας ακριβώς του χαρακτήρα του. Από τους πλουσιότερους κατοίκους προέρχονται και οι κοινοτικές αρχές των Χασικοχωριών της Χαλκιδικής. Η διαπιστωμένη στην πράξη, ακόμη και εκεί όπου δεν

ρισμένα καθήκοντα και κοινωνική εκπροσώπηση. Τα πρόσωπα αυτά προερχόμενα από την κοινωνική μερίδα των ισχυρών, τσελιγκάδων, κτηματιών και αστών μεγαλεμπόρων, αποτελούσαν ένα αριστοκρατικό σώμα τοπικής αυτοδιοίκησης συχνά σπαρασόμενο από εσωτερικές

ΟΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

έχουμε άμεσες και σαφείς μαρτυρίες για το αντίθετο, ανάθεση του αξιώματος του κοινοτικού άρχοντα σε πρόσωπα της ανώτερης κοινωνικής και οικονομικής κλίμακας, οδήγησε μερικούς ιστορικούς του θεσμού στη λανθασμένη καταρχήν άποψη ότι το αξίωμα του προεστού ήταν γενικά τιμητικό και άμισθο και ότι αντισταθμιζόταν από άλλου τύπου έμμεσα οικονομικά οφέλη, που προέκυπταν από διάφορες πηγές και προνόμια, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Η επέκταση και εμπάθυνση της ιστορικής έρευνας, σε ορισμένες έστω περιοχές, οδήγη-

Η επίσημη αμοιβή των επιτρόπων δεν ήταν σε όλες τις περιπτώσεις συμβολική

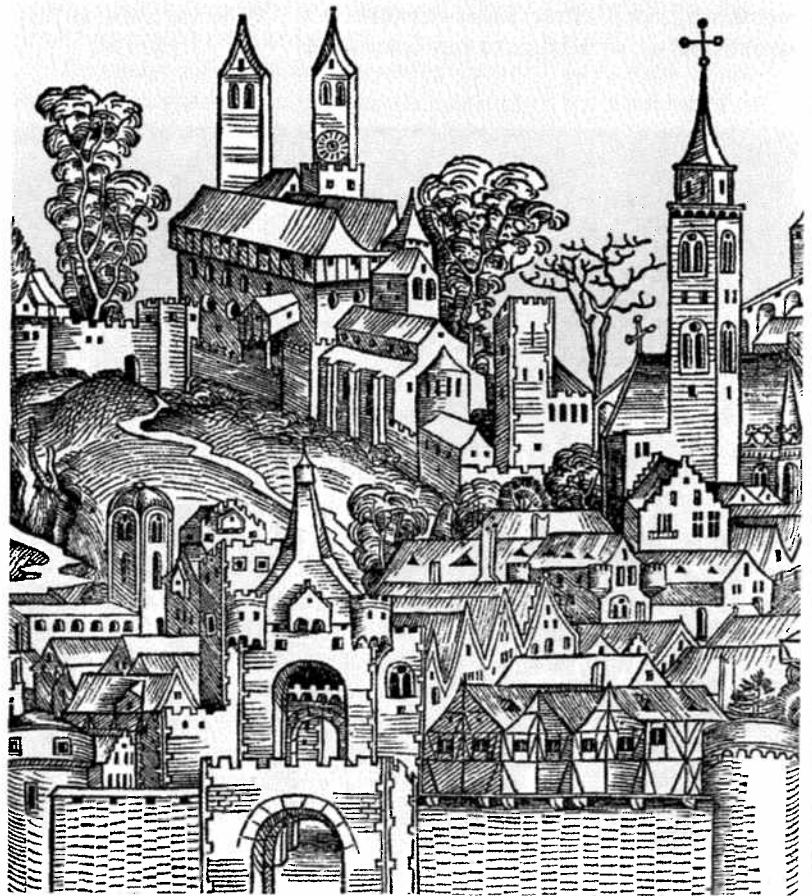
σε στην αναθεώρηση της άποψης αυτής, τουλάχιστον αναφορικά με τη γενίκευση και την απολυτότητα που του προσέδιδε η παλαιότερη ιστοριογραφία, και έδειξε με επαρκή τεκμηρίωση ότι και επίσημη αμοιβή των επιτρόπων προβλεπόταν και δεν ήταν σε όλες τις περιπτώσεις συμβολική

αλλά ουσιαστική με ποικίλο και κυμαινόμενο ύψος, που ρυθμιζόταν σύμφωνα με τις τοπικές συνήθειες. Καλό χώρο παρατήρησης και του φαινομένου αυτού αποτελούν οι νησιωτικές κοινότητες του Αιγαίου, καθώς η έρευνα εκεί έχει πλέον προχωρήσει σε βάθος και έχει αποκαλύψει και αναδείξει πολλές πλευρές της λειτουργίας του θεσμού της αυτοδιοίκησης. Και πάλι οι τοπικές ιδιομορφίες είναι τελικά ο κανόνας που διαμορφώνει στη μια ή στην άλλη περίπτωση το ύψος της χρηματικής αμοιβής των κοινοτικών αρχόντων. Οι μαρτυρίες άλλοτε είναι αδύνατες, όπως στην περίπτωση της Μήλου, όπου οι επίτροποι «χαίρουνται όλα εκείνα όπου έκπαλαι εχαίρονταν», άλλοτε υπάρχει στο πρακτικό εκλογής σαφής μεν αλλά γενική αναφορά ότι το κοινό όφειλε «να πληρώνει» τον επίτροπο, όπως στην περίπτωση της Κύθνου, και άλλοτε (Παροικία της Πάρου) ορίζεται στο πρακτικό της εκλογής των αρχόντων ότι σε καθέναν «διά ανταμοιβήν του κόπου του και δουλεψές του, του δίνουνε να παίρνει ρεάλια είκοσι πέντε και όχι περισσότερον»· κι ακόμα του παραχωρείται η «άδεια κι εξουσία να παίρνει όλα τα συνακόλουθα δικαιώματα και ό,τι άλλο είναι κατά την παλαιάν συνήθειαν». Το κλειδί, λοιπόν, της, φαινομενικά, άμισθης κατά κανόνα παροχής υπηρεσιών των οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης βρίσκεται ακριβώς σε αυτά τα «συνακόλουθα δικαιώματα», που βέβαια είναι ποικίλα και διαφορετικά από τόπο σε τόπο. Έτσι, οι προεστοί, κατά τη διάρκεια της θητείας τους, αντλούσαν α-

ξίδολογα εισοδήματα σε χρήματα ή σε είδος από διάφορες πηγές: ποσοστά από τα επιβαλλόμενα για ζημιές πρόστιμα, δικαιώματα στις αγροζημιές, «ρεγάλια» για τις αγορανομικές διατιμήσεις που έκαναν, έσοδα από τον υγειονομικό έλεγχο των πλοίων, μέρος από τα «τζακίσματα», δηλαδή τα ναυάγια των πλοίων που ξεβράζονταν στις ακτές τους, μέρος από τελωνειακούς δασμούς, αμοιβές για εκδικάσεις υποθέσεων, υλικά «δώρα» από βοσκούς, καρβοκύρηδες, ψαράδες και άλλους επαγγελματίες και πολλά άλλα. Κυρίως όμως αυτό που καθιστούσε γενικά επίζηλη τη θέση του κοινοτικού άρχοντα, ανεξάρτητα από τοπικό προσδιορισμό, ήταν το βασικό υπουργήμα του για την άμεση είσπραξη της φορολογίας καθώς και η δυνατότητα να μετέχει στην ενοικίαση ή επενοικίαση των προσόδων. Τα οικονομικά οφέλη που αποκόμιζαν οι ιθύνοντες του τόπου από την τελευταία αυτή δραστηριότητα ήταν και η κυριότερη πηγή κέρδους γι' αυτούς. Αν, τέλος, σε όλα αυτά συνυπολογιστούν και οι ελαφρύνσεις που είχαν από μερικές ή ολικές φορολογικές ατέλειες, η απαλλαγή από αγγαρεί-

ΠΟΛΗ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ.

Ξυλογραφία του 1493, με μη ρεαλιστική απεικόνιση. Σπύρος Ασδραχάς, Ευτυχία Λιάτα (επιμ.), *Η Θεσσαλονίκη του 18ου αιώνα. Τα πριν και τα μετά. Η φωνή των εικόνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1997, σ. 36.

ες και η μειωμένη καταβολή τελωνειακών δα-
σμών, γίνεται κατανοητό γιατί η υπό μορφή μι-
σθοδοσίας αμοιβή των προεστών θεωρήθηκε
ανύπαρκτη ή όντως περίττυε.

Η θητεία των κοινοτικών αρχόντων ήταν
ενιαύσια· δεν έλειπαν όμως και οι περιπτώ-
σεις, μάλιστα προς το τέλος της Τουρκοκρα-
τίας, που παρατεινόταν σιωπηρά και κατα-
χρηστικά, δίχως ανανέωση της θητείας τους
μέσω της εκλογικής διαδικασίας, άλλοτε με τη
συναίνεση του κοινού και άλλοτε με εξωτερι-
κή παρέμβαση, με επιβαλλόμενη την επανε-
κλογή τους από τις οθωμανικές αρχές· ως ση-
μειωθεί ότι σπάνια και κατ' εξαίρεση σε κά-
ποιες περιοχές οι Τούρκοι αναμειγνύονταν στις
κοινοτικές αρχαιρεσίες και η εκλογή των προ-
εστών τελούσε κάτω από τον έλεγχο και την έ-
γκριση των τοπικών οθωμανικών αρχών, του
βοεβόδα ή του καδή. Με τον τρόπο αυτό η θη-
τεία των δημογερόντων παρατεινόταν για πολ-
λά χρόνια, κάποτε έως και ισόβια.

Οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι των κοινοτή-
των, μολοντί επιφορτισμένοι με το ίδιο έργο
παντού και ασκώντας την ίδια εξουσία, απο-
καλούνταν με διάφορα ονόματα: προεστοί, ε-
πίτροποι, δημογέροντες, πρωτόγεροι ή γέρο-
ντες, άρχοντες (ανεπίσημα από τον λαό), *σύν-
δικοι, κοτζαμπάσπδες, επιστάτες* και μουχτάρη-
δες και σε ορισμένες νησιωτικές κοινότητες
επιτηρητές, προβλεπές (Κίμωλος) και δεπου-
τάτοι (Χίος) ως υπολείμματα των δυτικών κυ-

ΣΦΡΑΓΙΔΑ

της κοινότητας
της Ύδρας (1808),
Ιωάννης Κ. Μαζαράκης -
Αινιάν, *Σφραγίδες
ελευθερίας 1821-1832*,
Αθήνα, ΙΕΕΕ, 1983,
αρ. 29.

ΤΗΝΟΣ

Λιθογραφία στηριγμένη
σε παλιότερη
χαλκογραφία, που
σχεδίασε J. B. Hilaire.
Αθήνα, Μουσείο
Μπενάκη.
Τόπος και Εικόνα, τ. Α',
Αθήνα, Ολκός, 1979,
πίν. 196.

ριαρχιών, γεγονός που δείχνει και την παλαι-
ότητα της ύπαρξης του θεσμού στις περιοχές
αυτές. Εκτός από την ποικιλία στην ονομασία
των τοπικών αρχόντων, διαπιστώνουμε ακόμα
ότι αυτές δεν είναι διαχρονικά σταθερές, αλλά
στον ίδιο τόπο μπορεί κατά περιόδους να αλ-
λάζουν: στη Χίο λ.χ. συνυπάρχουν ή εναλλάσ-
σονται τα προσηγορικά δεπουτάτοι, δημογέ-
ροντες, μουχτάρηδες κλπ.

Ως προς τον αριθμό των φορέων της το-
πικής αυτοδιοίκησης, αυτός δεν είναι ούτε ί-
διος ούτε σταθερός σε κάθε κοινότητα, αλλά
εμφανίζει αυξομειώσεις· οι λόγοι που έκαναν
τον αριθμό των κοινοτικών αρχόντων να αλ-
λάζει σε έναν τόπο από εποχή σε εποχή παρα-
μένουν ουσιαστικά αδιευκρίνιστοι. Η διεύρυνση
του αριθμού των προσώπων θα μπορούσε να
οφείλεται: σε ασκούμενες πιέσεις προς το εκ-
λεκτορικό σώμα, σε διοικητικές τροποποιή-
σεις των οθωμανικών αρχών, στην ανάγκη για
εξασφάλιση καλύτερης τοπικής αυτοδιοίκησης
μέσω της διεύρυνσης, του ελέγχου συνεπώς
της διαχείρισης των κοινών, ακόμα και στην
προσπάθεια για το ξεπέραςμα περιστασιακά
δύσκολων ή κρίσιμων για την κοινότητα κατα-
στάσεων. Ασφαλώς πρωτεύοντα ρόλο έπαιζε
το πληθυσμιακό ανάπτυγμα της κοινότητας:
Στη μικρή Σέριφο λ.χ. εκλέγεται ένας μόνο ε-
πίτροπος, ενώ κατά την σύντομη περίοδο της
ρωσικής κατοχής το νησί διοικούν δύο σύνδι-
κοι. Στη Χίο καταρχήν φαίνεται πως οι κοινο-

τικοί άρχοντες ήταν 3· αργότερα έγιναν 4 και στη συνέχεια 5 δημογέροντες (3 ορθόδοξοι και 2 καθολικοί) αντιπροσωπεύοντας αντίστοιχα τις 5 ενορίες της πόλης. Στην Ύδρα ο αριθμός των προεστών είναι ακόμα πιο ευμετάβλητος: τον 18ο αιώνα αναφέρονται άλλοτε 3 ή 4, άλλοτε 9 ή 5 και άλλοτε 13 ή και περισσότεροι εκπρόσωποι της τοπικής διοίκησης· το 1810 όμως, οι Ύδραίοι αποφασίζουν αλλαγή του διοικητικού συστήματος και

Οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι των κοινοτήτων λέγονταν προεστοί, επίτροποι, σύνδικοι

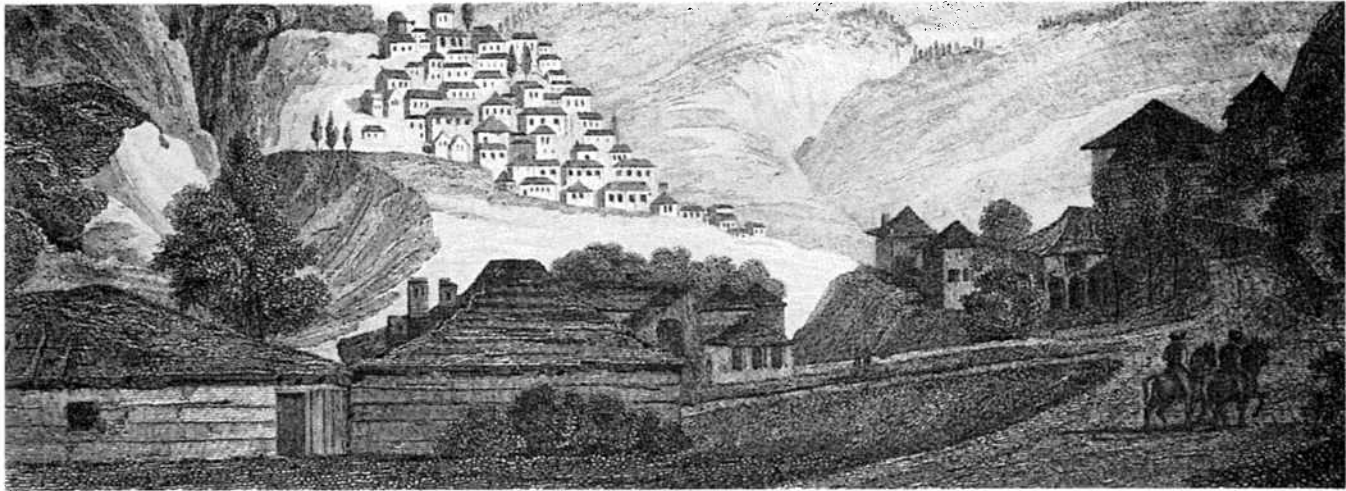
λιού εκλέγεται από τους προεστούς και τους αρχηγούς των συντεχνιών. Στη Νάουσα, εκλέγονται άλλοτε 8 και άλλοτε 10 μέλη, ενώ στη Βέροια τις κοινοτικές αρχές αποτελούν 8 άρχοντες και παράλληλα ένα ευρύτερο συμβούλιο από 24 μέλη. Όσο για τις κοινότητες του Μοριά ή άλλων περιοχών της Ελλάδας, είτε τα διαθέσιμα στοιχεία για το θέμα αυτό είναι ανεπαρκή έως ανύπαρκτα είτε, όπου και όσα υ-

πάρχουν, συνθέτουν την ίδια πάνω κάτω εικόνα αυξομειούμενων κοινοτικών συμβουλίων, που είναι τελικά και ο κανόνας.

Ο καίριος ρόλος των κοινοτικών αρχόντων επέβαλε την εκλογή στη θέση αυτή των «αρίστων» του τόπου: πρόσωπα ηλικιακά ώριμα με κύρος και εκτίμηση από την τοπική κοινωνία, τίμια και ηθικά, με διοικητικές ικανότητες και άνεση οικονομική, ανέλαβαν τα ηνία της τοπικής αυτοδιοίκησης και κατά κανόνα στάθηκαν στο ύψος και περιστάσεων και αντεπεξήλθαν στις αντιξοότητες των καιρών. Από τα πολλά παραδείγματα αξιομνημόνευτη είναι η περίπτωση του Σταύρου Ιωάννου (ή Τσιαπαλάμου) –πατέρα του Γεωργίου Σταύρου– μεγαλεμπόρου και προεστού των Ιωαννίνων, ο οποίος ήταν επιφορτισμένος με την είσπραξη των δοσιμάτων προς τον Αλή πασά και έγινε ξακουστός για την εντιμότητα τη δικαιοκρισία και το σθένος που επέδειξε κατά την άσκηση των κοινοτικών του καθηκόντων, μάλιστα σε μια περιοχή και μια περίοδο από τις πλέον ιδιαίζουσες και ευαίσθητες της νεοελληνικής ιστορίας. Δεν λείπουν ωστόσο και οι αντίθετες περιπτώσεις: οι ισχυροί αποφεύγουν να αναμειχθούν στις κοινοτικές υποθέσεις και να επιλέγονται σε διοικητικές θέσεις, αφήνοντας να τις επωμισθούν υποτελή τους πρόσωπα, καθώς, στις μικρές κυρίως κοινότητες, ο ρόλος των γερόντων ήταν υπηρετικός. Στην εξιδανικευμέ-

ΑΜΠΕΛΑΚΙΑ.

Αρχοντικό, από την εποχή της οικονομικής ακμής του οικισμού, οπότε αναπτύχθηκαν ισχυροί κοινοτικοί θεσμοί. Αναστασία Διαμαντοπούλου (επιμ.), *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, Αμπελάκια*, Αθήνα, Μέλισσα, 1986.

ΤΟ ΜΕΤΣΟΒΟ.

Χαλκογραφία που σχεδίασε ο H. Holland. Αθήνα, Εθνική Βιβλιοθήκη. Τόπος και Εικόνα. Χαρακτικά ξένων περιηγητών για την Ελλάδα, τ. Ε', Αθήνα, Ολκός, 1983, σ.81, εικ. 3.

Η ΔΗΜΗΤΣΑΝΑ.

Μαρία Γρ. Ζαγορησίου, Παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Δημητσάνας – Έρευνα και προτάσεις για αποκατάσταση και αξιοποίηση, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, 1997, σ. 31.

νη ή ιδανική εικόνα του προικισμένου προεστου έρχεται κάποτε, καθώς τα αρχαιακά τεκμήρια μαρτυρούν, να αντιπαρεταθεί ως παραφωνία η εικόνα του «κοινοτικού άρχοντα», ο οποίος με δυσκολία καταφέρνει να σκαλίσει το όνομα του κάτω από τα έγγραφα, που υπογράφει ως διοικούσα αρχή και ενεργεί ως ο εκλεκτός εκπρόσωπος και διαφεντευτής του κοινού συμφέροντος.

Είπαμε ότι στην κοινοτική εκπροσώπηση αντανακλάται η κατάσταση των καθέκαστα κοινωνιών· αντανακλάται επίσης ο τρόπος οργάνωσης αυτών των κοινωνιών με ακραία, αλλά

συγχρόνως χαρακτηριστική, περίπτωση την οργάνωση εκείνων των κοινωνιών που συγκροτούνται από γένη, τις «φάρες». Η περίπτωση των χωριών του Σουλίου εικονογραφεί επαρκώς αυτή την κατάσταση: τον πληθυσμό τον εκπροσωπούν οι αρχηγοί των γενών και αυτοί αποφασίζουν, παρά τις διαφορές τους ή τις εξειδικευμένες συμπεριφορές τους, για τις υποθέσεις που αφορούν το σύνολο· αυτοί οι ίδιοι επίσης εκπροσωπούν το κοινό, όταν παρίσταται ανάγκη να έλθουν σε επαφή με τη γειτονική βενετική επικράτεια, είτε πρόκειται για συνολικού είτε πρόκειται για ατομικού χαρα-

κτίρ
τόσι
ππο
μόρο
τος
ταγί

σόνν
ότι
ποτε
τα κ
γές
κατέ
κοιν
σεσ
να:
φέρει
σπδ
κατο

Στα
του
ο π
εκπ
πέυ
του
αρχ
κάθ

όπω
ροπ
τον
φών
θετι
τηρε
χείρ
βδη
μερί
λπισ
πρί
αδικ
εικό

νοχι
θήκι
ρίως
σμοι
ποτε
και
ή δι
να α
δομη
της
νες
κάσ
νοτι

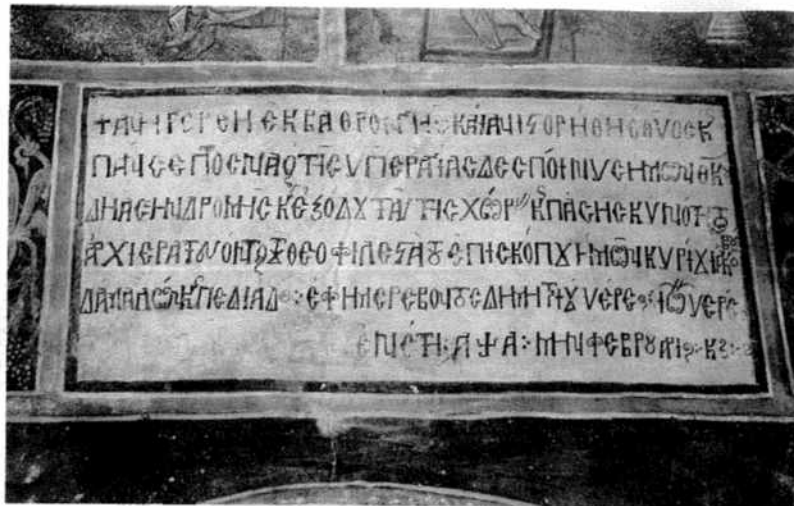
κτῆρα υποθέσεις. Με ανάλογους αλλά όχι ταυτόσημους τρόπους συγκροτείται η εκπροσώπηση των πληθυσμών της Μάνης, αλλά η διαμόρφωση του υπέρτατου διοικητικού σχήματος (Μανιάτμπεις) βρίσκεται σε σχέση υποταγής με την οθωμανική εξουσία.

Αναφέρθηκε ότι ανάμεσα στα βασικά προσόντα ενός προεστού ήταν και η ευμάρεια και ότι σε ορισμένες μάλιστα κοινότητες τούτο αποτελούσε προϋπόθεση για την υποψηφιότητα κάποιου. Όμως και εκεί ακόμα όπου οι πηγές δεν κάνουν λόγο ρητά για την οικονομική κατάσταση των υποψηφίων ή των εκλεγμένων κοινοτικών εκπροσώπων, υπάρχουν οι έμμεσες μαρτυρίες που επιβεβαιώνουν τον κανόνα: οι τοπικές εξουσίες, με όποιο όνομα κι αν φέρονται – προεστοί, επίτροποι, κοτζαμπάσδες ή όπως αλλιώς – στους φορολογικούς καταλόγους των κοινοτήτων συμπεριλαμβάνονται αν όχι στην υψηλότερη θέση πάντως ανάμεσα στα πρόσωπα με τη μεγαλύτερη φοροδοτική ικανότητα· τούτο και μόνο είναι αρκετό για να αποδείξει την εύρωστη οικονομική τους κατάσταση και μάλιστα κατά τρόπο αδιαμφισβήτητο.

Στα χωριά του Σουλίου ο πληθυσμός εκπροσωπείται από τους αρχηγούς κάθε γένους

Καθώς ο θεσμός της τοπικής αυτοδιοίκησης, όπως άλλωστε κάθε θεσμός, είναι μια αμφίροπη δύναμη στα χέρια των προσώπων που τον υπηρετούν, διαμορφώνεται και διαμορφώνει τον χαρακτήρα τους όχι πάντα προς τη θετική κατεύθυνση, με αποτέλεσμα να παρατηρούνται φαινόμενα εκτροπής και κακοδιαχείρισης, ικανά να δώσουν αφορμή για συλλήβδην καταδίκη θεσμού και προσώπων από μια μερίδα της ελληνικής ιστοριογραφίας, που θέλησε να ερμηνεύσει τα γεγονότα κάτω από το πρίσμα συγκεκριμένης πολιτικής ιδεολογίας, αδικώντας έτσι και αμαυρώνοντας τη γενική εικόνα.

Η υπερτονισμένη, άλλωστε, κοινοτική συνοχή αποδείχθηκε σε ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες αρκετά εύθραυστη, καθώς προέκυψε κυρίως ως αναγκαία συνέπεια του καταναγκασμού της κατάκτησης και όχι ως το φυσικό αποτέλεσμα ελεύθερης κοινωνικής διεργασίας και ωρίμανσης· έτσι, οποιαδήποτε χαλάρωση ή διατάραξη αυτού του status quo, ήταν ικανή να αποδιρθώσει τις ευαίσθητες κοινοτικές δομές. Ένα τέτοιο γεγονός υπήρξε η έκρηξη της Επανάστασης του 1821, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις λειτούργησε αποδιοργανωτικά στον έως τότε εξισορροπητικό ρόλο των κοινοτικών αρχών· έξεργο παράδειγμα αποτελεί

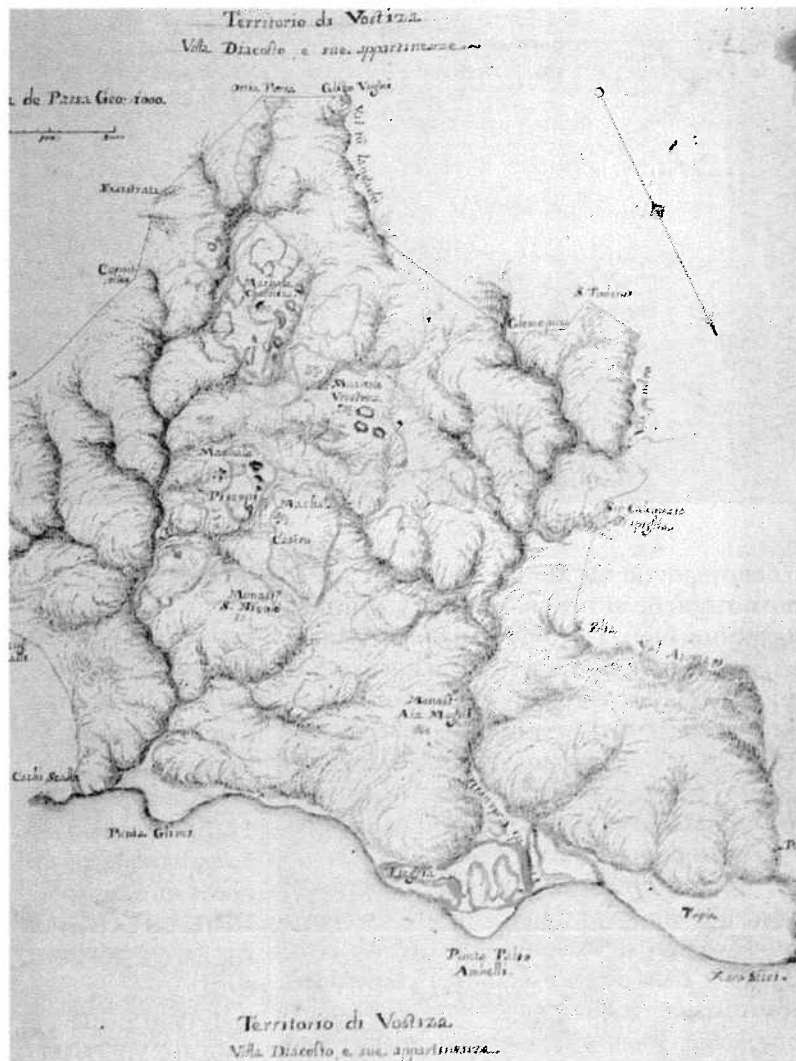
η δημογεροντία της Χίου, η οποία πριν την Επανάσταση δίνει την εικόνα μιας κοινοτικής αρχής που διοικεί με σύνεση μέσα σε ένα καλά οργανωμένο θεσμικό πλαίσιο και έχει τον απόλυτο έλεγχο των μελών της. Η εικόνα όμως θα ανατραπεί με την έναρξη του πολέμου, καθώς η διαχείριση της κατάστασης θα ξεφύγει από τον έλεγχο των δημογερόντων, των οποίων η στάση θα σπλητευτεί και θα χαρακτηριστεί συμβιβαστική και ενδοτική.

Οι προεστοί ως αιρετοί άρχοντες διοικούν τον τόπο «δημοκρατικά» έχοντας συναρωγό στο έργο τους τις εκκλησιαστικές αρχές· είναι εμφανής, άλλωστε, η σχέση της Εκκλησίας με την πολιτική εξουσία της τοπικής αυτοδιοίκησης, καθώς γύρω από τους ναούς και στα όρια της διοικητικής διαίρεσης των ενοριών λειτουργεί συνεκτικά ο θεσμός της κοινοτικής διοίκησης. Οι δημογέροντες συγκαλούν σε συνέλευση όλα τα μέλη της κοινότητας μόνο σε εξαιρετικές και δύσκολες περιστάσεις, προκειμένου να ακούσουν τη γνώμη των εγκρίτων και να λάβουν αποφάσεις, μοιραζόμενοι έτσι τη συλλογική ευθύνη με ευρύτερα όργανα. Στις περιπτώσεις μάλιστα που σε μια πόλη έχουμε συνύπαρξη χριστιανικής, μουσουλμανικής και εβραϊκής κοινότητας, έχουμε και συνεργασία των εκπροσώπων τους, όταν οι συνθήκες το απαιτούν.

Ο εξισορροπητικός ρόλος των κοινοτικών αρχόντων καθίσταται – όχι σπάνια – δύσκολος και άχαρος, αφού οφείλουν να εξυπηρετούν αντικρουόμενα, κατά βάση, συμφέροντα ανάμεσα στην κεντρική διοίκηση, την κοινότητα και τα απολύτως προσωπικά τους. Έτσι, κατηγορούνται συχνά τόσο από τους χριστιανούς όσο και από τους Τούρκους ως σκληροί, καταπιεστές, άρπαγες, καταχραστές, εχθροί του φτωχού λαού· γι' αυτό ζουν σε διαρκή ανασφάλεια, εκτεθειμένοι αφενός στην αντιζήλια

ΕΠΙΓΡΑΦΗ

από τον Ι.Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου στον οικισμό Λιγουριού Αργολίδας, που χρονολογείται την εποχή της βενετικής κατάκτησης της Πελοποννήσου (1685-1715). Η επιγραφή βρίσκεται πάνω από την είσοδο και αναφέρει: ΑΝΑΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΟΝ ΓΗΣ ΚΑΙ ΑΝΙΣΤΟΡΗΘΗ Ο ΘΥΟΣ Κ(ΑΙ)/ ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΑΠΑΣ ΔΕΣΠΟΙΝΥΣ ΗΜΩΝ Θ(ΕΟΤΟΚ)ΟΥ/ ΔΗΑ ΣΗΝΔΡΟΜΗΣ Κ(ΑΙ) ΠΑΣΗΣ ΚΥΝΟΤΗΤΟΣ/ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΗΜΩΝ ΚΥΡΙΟΥ ΙΑΚΟΒΟΥ/ ΔΑΜΑΛΩΝ Κ(ΑΙ) ΠΕΔΙΑΔΟΣ. ΕΦΗΜΕΡΕΒΟΝΤΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΥΕΡΕΟΣ. ΙΩ(ΑΝΝΟΥ) ΥΕΡΕ(ΩΣ)/ ΕΝ ΕΥΗ. ΑΨΑ (=1701). ΜΗΝ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ.ΚΖ (=27). Φωτ. Ε.Λ.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ

της επαρχίας της Βοστίτσας (Territorio di Vostiza). Κωσταντίνος Ντόκος – Γεώργιος Παναγόπουλος, Το Βενετικό Κτηματολόγιο της Βοστίτσας, Αθήνα, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, 1993, πίν. 76.

των ντόπιων και αφετέρου στην απληστία των Τούρκων, οι οποίοι συνήθιζαν να εκβιάζουν και να απειλούν τους «μη συνεργάσιμους» οδηγώντας τους μέχρι τον πλήρη αφανισμό, οικονομικό και συχνά βιολογικό, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των προεστών του Μοριά, που με δόλο συγκέντρωσαν και σκότωσαν οι Τούρκοι στην Τριπολιτσά λίγο πριν την Επανάσταση. Εξάλλου, καθώς οι εσωτερικές συγκρούσεις των κοινωνιών αντανakλώνται και στην εκλογή των κοινοτικών αρχόντων, συχνά προκαλούν την αντίδραση της οθωμανικής εξουσίας: χαρακτηριστική περίπτωση η εξόντωση, αμέσως μετά τα ορλωφικά των αντιμαχόμενων ταραφιών των Τρικάλων της Θεσσαλίας από τους εξαγριωμένους γενίτσαρους της Λάρισας.

Καθήκοντα – αρμοδιότητες

Το έργο των κοινοτικών αρχών υπήρξε πολύπλευρο και διευρυμένο, περιλαμβάνοντας αρμοδιότητες διοικητικές, εκτελεστικές, δικαστι-

κές, προσδιορισμένες ακριβώς από τους λόγους που επέτρεψαν τη δημιουργία και επιβίωση των κοινοτικών αυτών μορφωμάτων κάτω από το καθεστώς της οθωμανικής κυριαρχίας. Ο θεσμός της αυτοδιοίκησης, δημοκρατικός και σχετικώς αυτονομημένος από τα εξουσιαστικά επικαθήμενα, λειτούργησε πάντα μέσα στα πλαίσια που έθετε η οθωμανική νομιμότητα, με σκοπό να εξυπηρετηθούν τα διοικητικά και οικονομικά συμφέροντα τόσο της τοπικής όσο και της κεντρικής διοίκησης. Οι κοινοτικοί άρχοντες κυβερνούν με άξονα τη δι-

Ο ρόλος των προεστών συναρτάται με τις οικονομικές λειτουργίες της κοινότητας

ευκόλυση της οθωμανικής διοίκησης και το συμφέρον του τόπου. Εκπροσωπούν την κοινότητα στις σχέσεις της και διαπραγματεύονται με την τουρκική εξουσία, αφού αναγνωρίζονται από τις οθωμανικές αρχές ως οι επίσημες ντόπιες αυθεντίες. Αυτοί έχουν καθήκον να επιβλέπουν

τη διατήρηση και να προβαίνουν στην αποκατάσταση της τάξης στο εσωτερικό της κοινότητας, επωμιζόμενοι έτσι δικαστικές εξουσίες: εκδικάζουν υποθέσεις του αστικού καταρχήν δικαίου και επιβάλλουν τιμωρίες. Αργότερα, η άσκηση της δικαστικής εξουσίας από μέρους των κοινοτικών αρχόντων θα επεκταθεί και στη δυνατότητα εκδίκασης ποινικών και οικονομικών αδικημάτων με ή δίχως τη συνεργασία των αρμόδιων τοπικών οθωμανικών αρχών· τις διευρυμένες αυτές δικαστικές αρμοδιότητες βρίσκουμε κυρίως από το 18ο αιώνα στις νησιωτικές κοινότητες, ενώ αντίθετα στο Μοριά ο ρόλος των χριστιανών και μουσουλμάνων προεστών ως προς την απονομή της δικαιοσύνης παρέμενε δευτερεύων, απλά διαμεσολαβητικός ανάμεσα στους διάδικους και στους δύο πόλους της δικαστικής εξουσίας, δηλαδή τις οθωμανικές δικαστικές αρχές και την Εκκλησία. Στα κύρια καθήκοντα των τοπικών οργάνων αυτοδιοίκησης συμπεριλαμβάνεται ακόμη η μέριμνα για την οργάνωση και τη λειτουργία των σχολείων, το διορισμό, την αμοιβή και την επίβλεψη του έργου των κοινοτικών δασκάλων. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στη Σύρο λ.χ., φαίνεται πως από κάποια στιγμή και ύστερα, στις αρμοδιότητες των επιτρόπων είχε ανατεθεί και η φροντίδα για την οργάνωση της υγειονομικής υπηρεσίας, μέτρο απαραίτητο κυρίως για την προστασία των νησιωτικών πληθυσμών από τη μετάδοση επιδημιών. Στη Θεσσαλονίκη, εξάλλου, από το 18ο αιώνα υπήρχε οργανωμένο κοινοτικό νοσοκομείο λοιμωδών νόσων.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ.

(Μέσα 18ου αιώνα - ; 1826). Από τους σημαντικότερους προκρίτους της Ρούμελης και Φλικός. Αρχείο Εκδόσεων Ολκός.

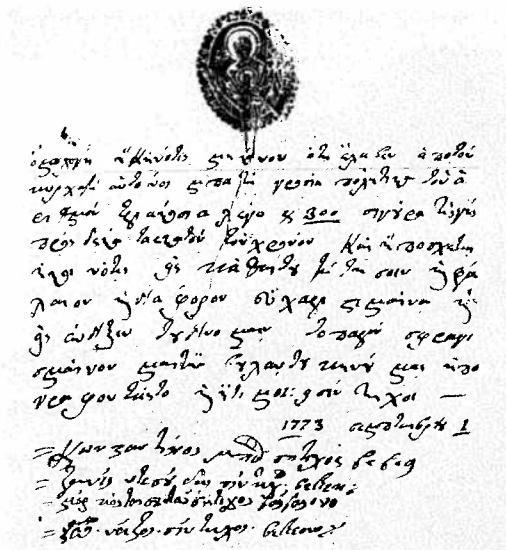
Κοινοτικό έργο ήταν ακόμα ο διορισμός αγροφυλάκων για τη διασφάλιση της αγροτικής περιουσίας των κατοίκων και πολιτοφυλάκων (κάπων) που επαγρυπνούσαν για την αποφυγή οποιασδήποτε κλοπής και είχαν την ευθύνη για την ανεύρεση δραστών και κλοπιμαίων. Το «Κοινό των Μυκονίων», από τα πλέον πρώιμα οργανωμένα και ανεπτυγμένα κοινοτικά συστήματα, τουλάχιστον από το 1647 είχε και αγορανομικές δικαιοδοσίες, καθώς μπορούσε να συντάσσει την «ταρίφα» με τις τιμές των ειδών της αγοράς· η ίδια κοινότητα, από το 1645, είχε το δικαίωμα να εκλέγει τον καδή, πρόνιο που θα συναντήσουμε, στο τέλος του 18ου αιώνα όμως, και στις κοινότητες της Καλαμάτας και της Πάτρας. Στα δευτερεύοντα καθήκοντα των κοινοτικών οργάνων συμπεριλαμβάνεται ακόμα η εκλογή των εκκλησιαστικών επιτροπών καθώς και η μέριμνα της επιβολής και επίβλεψης των αγγαρειών για την εκτέλεση δημόσιων έργων. Όλες όμως αυτές και άλλες μικρότερης σημασίας αρμοδιότητες, εκχω-

ρημένες σταδιακά (κυρίως από το 18ο αιώνα) και όχι στο σύνολο των ελληνικών κοινοτήτων, αποσκοπούσαν με δυο λόγια στη διατήρηση της ομαλότητας και στη βελτίωση των όρων διαβίωσης των κατοίκων, και ήταν κατά βάση ανταποδοτικά μέτρα, το αποτέλεσμα διεκδίκησης και διαπραγμάτευσης μεταξύ κυρίαρχων και υπόδουλων.

Ο πρωταρχικός όμως, κύριος και γενικευμένος ρόλος των κοινοτικών μορφωμάτων της Τουρκοκρατίας συνίσταται στις οικονομικές λειτουργίες που αυτά ασκούν. Τούτο σημαίνει ότι στα κοινοτικά όργανα ανατίθεται η διαχείριση των εσόδων και εξόδων της κοινότητας και κυρίως η κατανομή και είσπραξη των φόρων. Σύμφωνα με το οθωμανικό φορολογικό σύστημα, η χρηματική φορολογική επιβάρυνση επιβάλλεται από την εξουσία συνολικά σε ευρύτερα διοικητικά σύνολα· η κοινότητα παρεμβαίνει στη διανεμητική διαδικασία ανακατανέμοντας τη συνολική κοινοτική επιβάρυνση στα φορολογούμενα μέλη της ανάλογα με

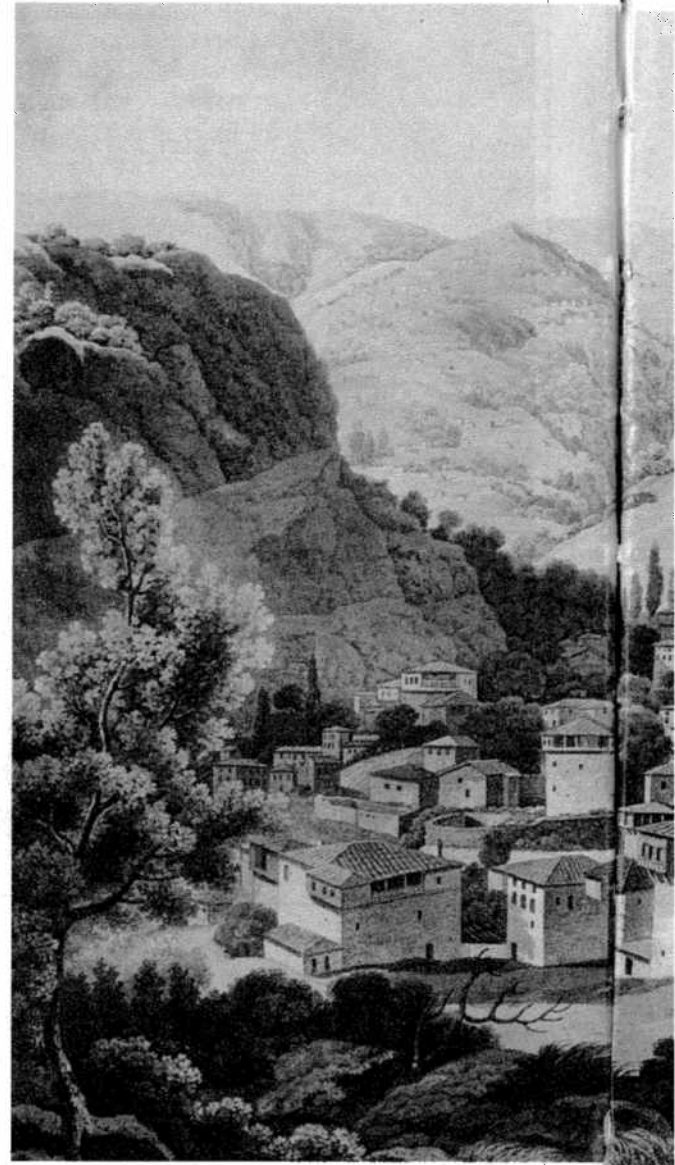
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΥΚΟΝΟΥ.

Ομολογία της κοινότητας για δάνειο 300 γροσίων προς 10%. Στο έγγραφο διακρίνονται οι υπογραφές από τους τέσσερις σύντακους: Κωνσταντίνος Μπάος, Ζανίς Ντεσούδας, Μάρκος Ταισούδας, Ιωάννης Νάζος. Γ.Α.Κ. Αρχείο Ζερλέντη.

την οικονομική δύναμη του καθενός, δηλαδή τα αγροτικά ή επαγγελματικά του εισοδήματα. Η ακριβοδίκαιη κατανομή του φόρου διασφαλίζεται από την ύπαρξη του κτηματολογίου (Μάνας) της κοινότητας, η κατάρτιση, ενημέρωση και φύλαξη του οποίου ενέπιπτε στις αρμοδιότητες των κοινοτικών οργάνων. Όπως προκύπτει από τα κοινοτικά κατάστιχα (π.χ. Πάτμου, Μυκόνου, Σερίφου, Άργους κ.λπ.) ο επιβαλλόμενος από την κεντρική εξουσία φόρος είναι κατώτερος του απαιτούμενου αλλά και του εισπραττόμενου· η διαφορά ανάμεσα στον απαιτητό και πλήρως ή μερικώς εισπραττόμενο φόρο οφείλεται στην αύξηση του ποσού από ποικίλα πρόσθετα κοινοτικά έξοδα, επακόλουθα της φορολογικής διαδικασίας, ανάμεσα στα οποία είναι και οι αμοιβές των εκτελεστικών οργάνων του δημοσιονομικού συστήματος, δηλαδή των προεστών. Η αλληλεγγυότητα, δηλαδή η συλλογική ευθύνη, ως πάγιο συνεκτικό στοιχείο των μελών της κοινότητας επενεργεί και στην εκπλήρωση των οικονομικών-φορολογικών υποχρεώσεων του κοινού. Στην περίπτωση που η κοινότητα αδυνατεί να ανταποκριθεί στις οικονομικές απαιτήσεις της εξουσίας, οι προεστοί της οφείλουν να μεριμνήσουν για την εξεύρεση λύσης, προκειμένου να αποφευχθεί η καταστροφή της κοινότητας: καταφεύγουν στην επιβολή έκτακτων εισφορών, όπως στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης, η οποία στα μέσα του 18ου αι. ήταν καταχρεωμένη στους Τούρκους· κυρίως όμως προσφεύγουν σε εσωτερικό και μάλιστα εξωτερικό δανεισμό ή δανείζουν οι ίδιοι το κοινό, συνήθως έντοκα, προκειμένου να διευθετηθεί το θέμα στο εσωτερικό της κοινότητας.

Το έργο της φορολογικής διαχείρισης δεν ήταν πάντα εύκολο για τους κοινοτικούς αρ-

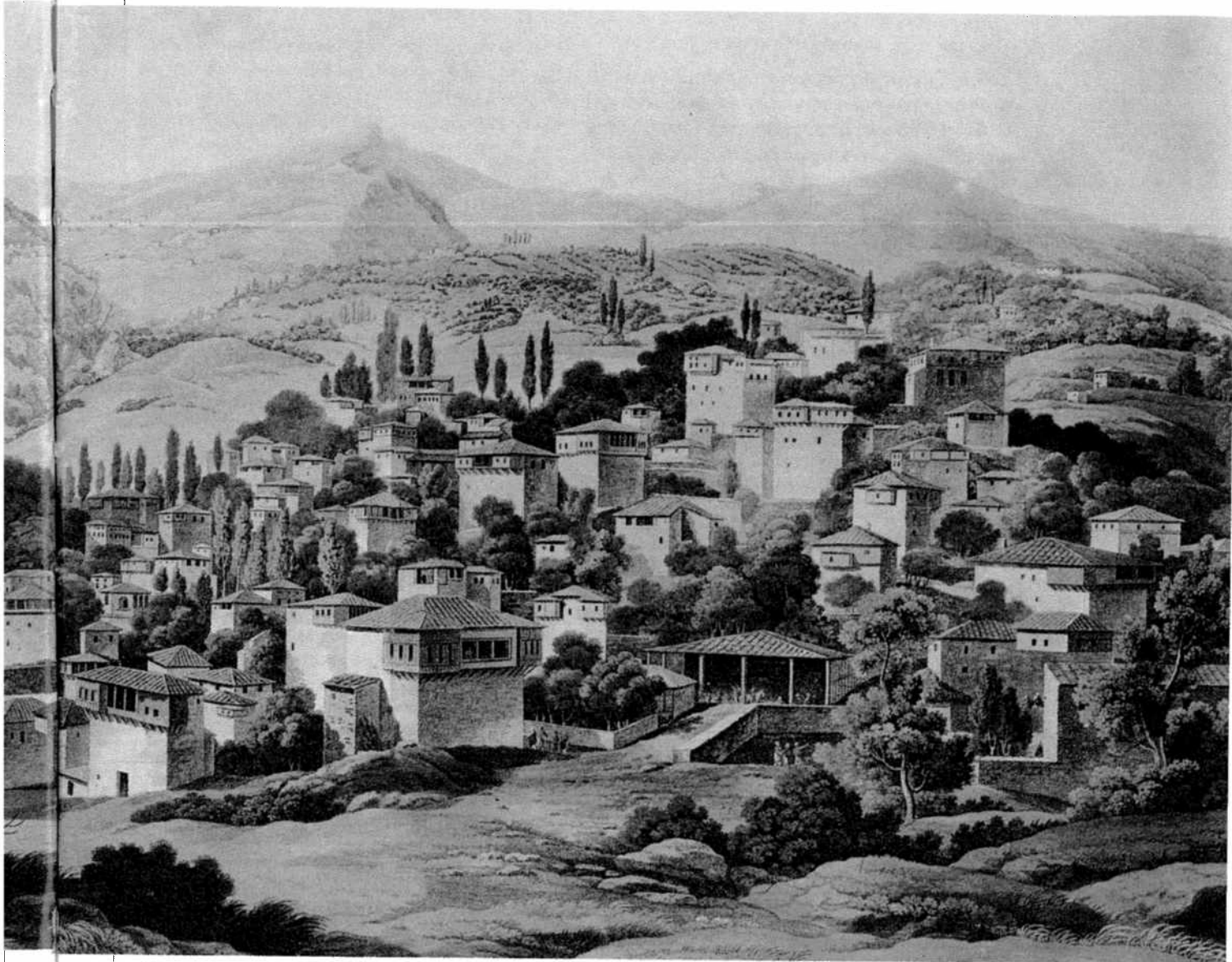

χοντες και οι κατηγορίες και καταγγελίες για μεροληψία και ληστρική συμπεριφορά των προεστών δεν σπανίζουν στην ιστορία του θεσμού, ιδιαίτερα μάλιστα κατά την όψιμη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας· ας αναφέρουμε κά-

Η κατανομή των φόρων στα μέλη της κοινότητας, αρκετά συχνά προκαλούσε παράπονα

ποιες χαρακτηριστικές περιπτώσεις: Η άδικη κατανομή των φόρων στη Γκούρα, ανάγκασε το 1814 τους κατοίκους να προσφύγουν στην «εξωτερική» εξουσία ζητώντας τη μεσολάβηση του Βελί πασά στον Τύρναβο· το 1821, εξάλλου, οι κάτοικοι της Σκύρου αποφάσισαν να εγκαλέσουν σε απολογία

τους κοτζαμπάσπδες του νησιού για τη διαχείριση του κοινοτικού χρέους και ζήτησαν την α-

ναθεώρηση των φορολογικών καταλόγων· για ανελέητη εκμετάλλευση και κακοδιοίκηση κατηγορούνται επίσης και οι προεστοί των χωριών του δυτικού Πηλίου, αντίθετα με τα ανατολικά χωριά, που χαρακτηρίζονται από εύνομη διοίκηση. Στις περιπτώσεις αυτές, που οι πιέσεις ξεπερνούν τα ανεκτά από το συλλογικό σώμα όρια, οι αλληλεγγυόπτες παύουν να λειτουργούν εξισορροπτικά προς τη θετική κατεύθυνση και οδηγούν σε ρήξη της κοινοτικής και κοινωνικής συνοχής· αλλά τότε πλέον μιλάμε για αποδιάρθρωτικά φαινόμενα, που αλλοιώνουν τη φυσιογνωμία της τοπικής αυτοδιοίκησης. Χαρακτηριστική περίπτωση υπέρβασης καθήκοντος από τον κοινοτικό άρχοντα και καταγγελίας του από τους κατοίκους είναι αυτή του χωριού Δαδί στην περιοχή της Λιβαδειάς: Εκεί στα 1819, οι κάτοικοι με αναφορά τους προς τον Αλή πασά καταγγέλλουν τον προ-

εστό τους για τυραννική και αυταρχική συμπεριφορά, οικονομικές ατασθαλίες και καταχρήσεις σε βάρος της κοινότητας και ζητούν την παρέμβαση και προστασία του. Μολονότι εξαιρέσεις, οι περιπτώσεις αυτές στάθηκαν ικανές να στιγματίσουν τελεσίδικα την εικόνα του κοτζάμπαση στην ελληνική κοινωνία προσδίδοντάς της απαξιωτική χροιά, όπως τη διασώζει η αγανάκτηση του ανώνυμου λαϊκού στιχουργού σε κονιτσιώτικο τραγούδι.

Άσπρος αϊτός καθότανε στου Σμόλιγκα στη ράχη,
Βαστούσε και στα νύχια του ανθρώπινο κεφάλι.

.....
σαν τι κακό ν'σπόκαμες κι έπεσες στα
/φτερά μου;

.....
Σίντας ήμουν γκουτζιάμπασης και
/προεστός της χώρας
στους πλούσιους έβαζα εκατό και στους

Η ΠΟΡΤΑΡΙΑ ΠΗΛΙΟΥ.

Έγχρωμο χαρακτηριστικό, που σχεδίασε ο S. Pomardi. Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη. *Τόπος και Εικόνα. Χαρακτικά ξένων περιηγητών για την Ελλάδα*, τ. ΣΤ', Αθήνα, Ολκός, 1983, σσ. 78-79.

ΣΦΡΑΓΙΔΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΖΑΓΟΡΑΣ.

Ιωάννης Κ. Μαζαράκης - Αινιάν, *Σφραγίδες ελευθερίας 1821-1832*, Αθήνα, ΙΕΕΕ, 1983, σφ. 55.

/φτωχούς διακόσια, και μια χίρα, κακοχίρα, την είχα πεντακόσια.

Συνοψίζοντας θα πρέπει να επισημάνουμε το συντηρητικό ρόλο των κοινοτήτων: διαιωνίζουν το έθιμο και η προσαρμογή τους σε νέες καταστάσεις γίνεται βραδύρρυθμα και διστακτικά. Ο συντηρητικός ρόλος έχει άμεση επίπτωση στην εδραίωση των εσωτερικών συνοχών με κύριο όχημα τη φορολογική λειτουργία που ασκούσαν οι κοινότητες: οι συνοχές, ωστόσο, δεν καταργούσαν τις εσωτερικές αντιθέσεις και συγκρούσεις, αλλά, αντιθέτως, αποτελούσαν και αυτές συστατικά στοιχεία της όλης ισορροπίας. Σε τελική ανάλυση, οι κοινότητες ήταν ο καθρέπτης των κοινωνιών τους και παρακολουθούσαν τις εξελίξεις μάλιστα τις ιδεολογικές, συνήθως ετεροχρονισμένα. Μέσω του κοινοτικού θεσμού δημιουργήθηκαν και κάποτε εδραιώθηκαν, τοπικές αυθεντίες, που, με την Επανάσταση του '21, επεξετείναν τους τοπικούς ρόλους τους σε ρόλους εθνικούς.

ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Φορολογικοί μηχανισμοί και οικονομία στο πλαίσιο των ελληνικών κοινοτήτων (17^{ος}-18^{ος} αιώνα)», *Ζητήματα ιστορίας*, Αθήνα, 1983, σσ. 235-253.

Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην τουρκοκρατία», *Τα Ιστορικά* τεύχ. 5 (1986) σσ. 45-62.

Σπ. Ι. Ασδραχάς, «Νησιωτικές κοινότητες: οι φορολογικές λειτουργίες (I)-(II)» *Τα Ιστορικά* τεύχ. 8 (Ιούν. 1988) σσ. 3 - 36 και τεύχ. 9 (Δεκ. 1988) σσ. 229-258.

Ιάκ. Βιοβίζης, «Η κοινοτική διοίκηση των Ελλήνων κατά την τουρκοκρατίαν», *L'Hellénisme Contemporain*, Αθήνα, 1953, σσ. 183-204.

Ιωάν. Γ. Γιαννόπουλος, *Η διοικητική οργάνωση της Στερεάς Ελλάδος κατά την τουρκοκρατίαν (1393-1821)*, Αθήνα, 1971.

Ιωάν. Γ. Γιαννόπουλος, «Η Διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία», *Πρακτικά Συμποσίου, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών*, 9-11 Δεκ. 1988, Θεσσαλονίκη, 1991.

Δ. Δημητρόπουλος, *Η Μύκονος τον 17ο αιώνα. Γαιοκτηπτικές σχέσεις και οικονομικές συναλλαγές*, Αθήνα, 1997.

Διον. Α. Ζακυθινός, *Η τουρκοκρατία*, Αθήνα, 1957.

Eleftheria Zei, *Paros dans l' Archipel grec, XVIIe siècles, les multiples visages de l' insularite*, διδ. διατριβή στο Paris I, Παρίσι, 2002.

Π. Γ. Ζερλέντης, *Σύστασις του κοινού των Μυκονίων*,

Ερμούπολη, 1924.

Γ. Δ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές Κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Αθήνα, 1982.

Ελένη Ε. Κούκκου, *Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την τουρκοκρατία*, Αθήνα, 1980.

Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η Οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Πελοποννήσου*, Αθήνα, 1996.

Κ. Λαμέρας, «Περί του θεσμού των επί Τουρκοκρατίας δημογεροντιών», *Μικρασιατικά Χρονικά* 3 (1940), σσ. 40-70.

Sevasti Lazari, *Economies et sociétés des îles de la mer Egée pendant l' ottomane. Le cas de Myconos*, διδ. διατριβή στο Paris I, Παρίσι, 1989.

Ευτυχία Δ. Λιάτα, *Η Σέρφιος κατά την τουρκοκρατία (17ος-19ος αιώνας)*, Αθήνα, 1987.

Ιωάν. Β. Λυκούρης, *Η διοικήσεις και δικαιοσύνη των τουρκοκρατούμενων νήσων Αίγινα, Πόρος, Σπέτσαι, Ύδρα*, Αθήνα, 1954.

Ν. Γ. Μοσχοβάκης, *Το εν Ελλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1882, αναστατ. έκδ. Καραβία, Αθήνα, 1973.

Ν. Ι. Πανταζόπουλος, «Επιλογή πηγών-βιβλιογραφίας» *Επιστημονική Επετηρίδα της Σχολής Νομικών και Οικονομικών επιστημών*, τ. 19, τεύχ. Γ' (1986) σσ. 15-21, όπου συγκεντρωτική βιβλιογραφία για τους θεσμούς κατά την τουρκοκρατία: ειδικότερα βλ. τις μελέτες:

Ν. Ι. Πανταζόπουλος, «Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατίαν», *Ό.π.*, σσ. 93-113.

Ν. Ι. Πανταζόπουλος, «Κοινοτικός βίος εις την Θεσσαλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας», *Ό.π.*, σσ. 351-445.

Ν. Ι. Πανταζόπουλος, «Ο Ελληνικός Κοινοτισμός και η Νεοελληνική κοινοτική παράδοση», *Ό.π.*, τεύχ. 19, τχ. Δ', σσ. 579-614.

Σ. Α. Πετμεζάς, «Διαχείριση των κοινοτικών οικονομικών και κοινωνική κυριαρχία. Η στρατηγική των προυκόντων: Ζαγορά 1784-1822», *Μνήμων* 13 (1991), σσ. 77-102.

Μάρθα Πύλια, «Λειτουργίες και αυτονομία των κοινοτήτων της Πελοποννήσου κατά την δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821)», *Μνήμων* 23 (2001) σσ. 67-98.

Ν. Σβορώνος, *Η Μακεδονία κατά τους νεότερους χρόνους, Μακεδονία 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, επιμ. Μιχ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1982, σσ. 354-385.

Maria Tsicaloudaki, *Pouvoirs et Professions des communautés urbaines dans l' Empire ottoman (XVIIe-XIXe siècles): Serrés, Philippopoli, Kozani, Larissa*, διδ. διατριβή στο Paris I, Παρίσι, 2000.

Α. Φωτόπουλος, *Οι Κοιζαμπάσπδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821)*, διδ. διατριβή, Αθήνα, 1995.

Α. Ν. Χαροκόπος, *Ο θεσμός της Δημογεροντίας εν Χίω επί τουρκοκρατίας*, Χίος, 1960.